

MÁRAI ÉS A NEMZETNEVELÉS

AMIKOR IMRE SÁNDOR 1912-ben „Nemzetnevelés“ című művében először vetette a kérdést tudományos elemzés alá, bizonyára remélte, hogy még sok vita fog körülötte zajlani, de a zajlásnak nyilván nem mai formáját várta. A nemzetnevelés ügye, sajnos, divatossá vált.

Nemrégiben még alig érdekelte általában a nevelés a szélesebb közvéleményt, az úgynevezett művelteket sem. Azt hitték, az tisztán az iskolákban folyik és csak a gyermekekkel kapcsolatos, s valami olyat láttak benne, ami csak a tanítókra, tanárookra tartozik, akiknek ez a mestersége, kenyéresete. Legfeljebb azon sáptóztak, hogy „az iskola nem nevel az életre“. Hogy most a nevelés ügye egyszerre divatos téma lett, annak sem a tiszta pedagógiai gond felébredése az oka, hanem bizonyos politikai belátások és megfontolások találkozása. Mindnyájunk előtt ismeretes fejlődés jelenségei emelték a nevelés kérdését a széles közvélemény érdeklődésének középpontjába, attól a belátástól indítva, hogy a jövő társadalmának felfogása, szellemisége olyan lesz, amilyen felfogásúvá, szelleművé az ifjúságot, „a jövő zálogát“ nevelik. Ha tehát, — gondolták, — a maguk felfogása, szellemisége számára akarják biztosítani a jövőt, határozottan erre kell

nevelni az új nemzedéket. S minthogy általában e közvélemény politikai célokra gondol, a nevelés ügye politikummá vált.

Ez már magában véve sem kedvező az ügyre nézve. A nevelés tárgya az egész ember, célja pedig a teljes humánus; a politikai vonatkozások nem merítik, ki az egész rendszert, amelybe az emberi élet és a humánus tagolódik. Erőszakolt torzalkat lesz belőle, ha a politikumot állítjuk középpontjába és hozzá idomítjuk az egész rendszert. Hallhatjuk manapság is, hogyan recsegnek-ropognak e művelet alatt megkínzott eresztékei.

Még nagyobb baj, hogy a politikum körül is egy visszás folyamat jeleneteinek lehetünk tanúi. A közvélemény érdeklődése példátlan mértékben politizálódott, a gondolkodás maga azonban ijesztő arányokban depolitizálódik. Azzal egy időben és egyszerre — egy ütemben is —, hogy a közvélemény mind inkább a politikum és csak a politikum szemszögéből néz mindent és mindenbe politikai vonatkozást, jelentőséget, sőt jelentést lát bele, egyben mind homályosabbá válik tudatában a politikum értelme, politikai képességét egyre vesztí, ítélőképessége és tájékozottsága egyre .silányabb. Ez, sajnos, az úgynevezett politikusok tömegein is megfigyelhető. Mindez nyilván összefügg azzal az egyetemes jelenséggel, hogy a szakszerűségnek nagyon csökkent a megbecsülése. Népszerű felfogás, hogy kivált „a mindenkit egzisztenciálisan érintő dolgokban, sokkal fontosabb és értékesebb „a helyes eszmei beállítottság.., vagyis az egykori „gutgesimtségg“, s ennek az intuíciója, mint a hozzáértés, a hosszú tanulmányok, töprengések, rendszeres és módszeres ismeretek és elvi alapok. Ezek amúgyis feleslegesen aggályoskodóvá teszik az embert. „Az okoskodásról.. szilárdan hiszi e dinamikus kor, hogy „a tett halála... Így manapság a politika is — amely végeredményében nem más, mint a társadalom életének észszerű szervezése e közösség egyetemének, a „közjónak. . az érdekében — áldozatul esik tájékoztatlan, értelmétől idegen, tehát illetéktelen értelmezéseknek és befolyásoknak. Észszerűség helyett gyakran irányítják pusztá érzelmek, s érdekek politikai célok helyett. Azon az úton van, hogy merőben a hatalomért folytatott játékvá — persze súlyos és véres tételekben folyó játékvá — váljék csoportoknak, melyek a tiszta, reális és racionális politikai célokat messze meghaladó „programmok.. ürügye körül szerveződnek. Az ábrándos világmegváltás utópiáinak látszata egyfelől, a merő önérdék motívumainak titkos motora, másfelől: e két egyformán politika-ellenes gócból sugárzik a pusztító halálsugár arra, amit politikán egészségesebb korok gyermekei értettek. Az ilyen depolitizálódott politikai szemlélet egyeduralma — totalizmusa — súlyos veszélyekkel fenyeget.

A tömegek látókörében ily veszélyben forog a nevelés ügye is. S a „tömeghez.. bizony olyanokat is hozzá kell számítani — minőségük nélkül fogva —, akik magukat nagyon is egyéniségeknek képzelik és vezetőknek becézik. E körben a nevelés egyszerűen politikai, illetőleg egy frakció érdekében kifejtendő propaganda és dresszúra. Tartalma egy dogmatikusan zárt és meghatározott gondolatrendszer.

A részletes cáfolat és a kérdés elemzése meghaladná kereteinket, s úgy véljük, amúgysem mondunk olvasóink előtt újságot, ha emlékeztetünk arra, hogy a nevelés az emberi képességek felszabadítása, kifejlesztése az egyénben, s az egyén belekapcsolja abba a fejlődésbe, melynek útján az emberiség halad. A nevelés célja maga az ember. A nevelés emberré nevelés. Kicsit nagyképűen: a potenciális humánus aktuálissá tétele. Minthogy pedig ennek feltétele az öntudatosság, a nevelés az emberi öntudat világosságának a felgyújtása a gyermekben és ifjában, hogy tevékenységét, életét az irányítsa. Persze az öntudatosság nem valamely fentebb vázolt depolitizálódott politikai elv fanatizmusát jelenti, amint azok képzelik, akik „öntudatos“ ilyenné meg olyaná, ezzel meg azzá torzítják a markukba került szerencsétleneket.

A mai közvélemény nagy része a nevelést nemzetnevelésnek fogja fel. Ebben magában véve semmi hiba nem lenne. Imre Sándor említett könyvében alapvető igazságot állapít meg, amikor abból indul ki, hogy a nevelés a nemzet körében folyik, célja a nemzeti tudatosság, tehát a nemzeti tudatosságnak kell irányítania is. Valóban, az ember közösségben él, s az a közösség, amely reálisan körülöleli az egyénet, a nemzeti közösség. Hogy egykor feloldódnak-e a nemzetek az emberiség egyetemében, ma még csak elméleti értékű kérdés. A tény, amelyből ki kell indulnunk, az, hogy az emberiség nemzetekre oszlik, az egyetemes humánus nemzeti változatokban jelentkezik. A nevelés a nemzeti közösség egyedeit formálja és azt a humánusot kell öntudatra gyűjtani, amely az illető nemzeti változatban szunnyad. A nemzetiségnek értéket egyetemes tartalma ad. Az a jelentősége, hogy sajátos egyéniséggel gazdagítja az egyetemes emberiség teljességét. A nemzet és nemzetiség az egyetemes emberi közösség és humánus érdekében is fenntartandó, mert ez az egyetemesség bennük él.

A közvélemény azonban nem ilyen gondolatsor átélésével jut a nemzetnevelés sürgetéséhez. Pusztán szólam ez, mint ahogy többnyire csak jelszó a nacionalizmus is. Hogy mit értenek a tömegek a „nemzeti“ szólamokon, mivé torzítják e fogalmkör, azt leleplezik a nagy garral hangoztatott „nemzeti“ célok. Csodás zűrzavart mutat e látvány. S első sorban azt, hogy e rendkívül sokoldalú és gazdag fogalmkörben pusztán politikumot látnak, természetesen a politikumnak abban a torz, depolitizált szemléletében, amelyet jellemeztünk. Különböző — és nemcsak belső, hanem külső — amint manapság mondják, — a „szerzőn kívül álló okokból“ tartózkodunk amaz általános megállapításoknak e részletkérdésekre való alkalmazásától. Csak egy megjegyzést teszünk. A nemzet, nemzetiség és nacionalizmus fogalmait gyakran a nép, népiség és népi politika fogalmkörébe szorítják bele, de ezeket is tévesen értelmezik, s így eredeti és tiszta értelmüket eltorzítva, az egykor annyi tiszta lángot élesztő magasztos szavak olykor csak faluvégi aspirációk, vagy éppen plebejus-lázongás lepleiként szerepelnek. Esetleg hasznosan értékesíthető „politikai“ áruként.

Könnyű volna elképzelni — akkor is, ha nem állanának példák előttünk —, mit jelenthet e politikai szándékok kezében a „nemzetnevelés“.

De még a jóhiszemű laikusok kezében is veszélyben van, mint minden fogalom és jelenség, ami divatossá és ezzel mindenki prédájává válik. Az kétségtelen, hogy ebben az általános érdeklődésben valami jó is mutatkozik: a nemzeti közösség átértékelése, a sorsáért való aggodás, felelősségérzet, néha tudatosság is. De az, hogy mindenki a maga ügyének tekint, magát benne illetékesnek véli, véleményt alkot e tárgyban, azt nyilvánosságra hozza, s meg van győződve róla, hogy ez éppen úgy joga, mint kötelessége, az már sok bajt okoz.

Mert a jószándék még nem minden. És a felelősségérzet a szakértőkre való hallgatásban, véleményük kikérésében is nyilvánulhat. A szakértőket ugyanis most valósággal noszogatni kell, hogy véleményt mondjanak. Szemérem és önérzet tartja vissza őket, hogy beleszóljanak abba az általános hangzavarba, amit buzgó és hangos torkok árasztanak, melyek oly meggyőződéstől fűtött derék fejekhez tartoznak, hogy ami „közügy“, abban valóban mindenki illetékes. Futásban, másod-, sőt harmadkézből szerzett „tájékozódás“ után, gyakran enélkül, „intuíciónk“ bízva magukat, apodiktikusan ítéleteket mondanak hát olyan kérdésekben, amelyekről nemrégiben még tartotta magát a közfelfogás, hogy legalább annyi tanulmány kell hozzá, mint egy motorkerékpár javításához. Korunk publicisztikai irodalma s a közéletben elhangzó nyilatkozatok — magánbeszélgetések borzalmairól nem is beszélve — bőséges példáit mutatják annak, mi az eredménye e buzgólkodásnak. A szomorú az, hogy e buzgólkodók — itt a jóhiszeműekről szöveg, mert az érvényesülni vágyó egyszerű törtetőkre ne is vesztegessünk szót — teljesen híjján vannak a fogyatékoság érzésének,

nem is érzik már, hogy a kérdésbe való illetékes beleszóláshoz alapvető általános és szakképzettség szükséges, s hogy vélekedésük csak mint tünet vagy kuriózum számíthat elnéző meghallgatásra. Ez a szó, hogy „szakértő“, minden értelmét és értékét elvesztette előttük.

De ki a „szakértő“? Ez csak akkor derül ki, ha elhangzott a vélemény. Zrínyinek és Széchenyinek nem volt diplomája róla. Viszont ma oly eseteket is tapasztalhatunk, hogy e tevékenység „hivatalos“ művelőjét is aggódva nézhetjük helyén. Azzal a ritka esettel is találkozhatunk korunk csodái között, hogy éppen az nézi le a szakértelmet, az évszázadokon át kialakított tudományt és módszereit, s ajánlja az „intuício“ követését helyettük, aki hivatalánál fogva ezek képviselőjére volna kötelezve. Egy másik egyetemi tanár, tisztelt szakember a maga tudományában, nyilván csodálkoznék, ha egy pedagógus olyan készüllettel közeledne tudományának kérdéseire, mint ő a pedagóguséhoz. Jóindulatú, a nemzetnevelés jelentőségét és helyét valóban helyesen látó kísérlete tipikus példája a mai fogalmi zűrzavarnak, melyben íme a magasabb műveltségűek is osztoznak, kivált társadalmunk egy rétegének tipikus jelensége, bizonyítván, hogy a szociális kategóriák elnevezéseit vonatkozásba kell hozni szellemi-minőségi jelentéssel. Egy egyetemi tanárt például nehéz volna a kispolgárság tagjának tartani, na csak szociális értelemben használnék e szót. A szóbanforgó műben — megnevezésétől tartózkodunk, mert pusztán mint tünetet tartjuk figyelemre méltónak — semmi eredeti nincs. Különösen idegen nyomokon járó népszerű politikai röpiratoknak és a mai sajtó egyes orgánumainak hatása látszik rajta. Ez a hatás sajnálatosan érvényesül lapos, bombasztikus és kimondhatatlanul rossz magyarságú stílusán. Itt is a politikai érzék teljes hiánya tűnik fel, s össze nem illő, sőt ellentétes elemek tömkelegé. „Koreszmés“ gondolkodás, de régi romantikus nacionalizmussal keverve. Néha vidéki 48-as körök pohárköszöntőire emlékeztet. Érthetetlen, politikailag teljesen naiv párhuzamokkal és rokonszenvekkel találkozunk. Széchenyit vagy Zrínyit például modern népvézek szerepébe helyezi. A szerző fogalmak tisztázása helyett közhelyeket fogad el. Faj, nép, nemzet, valamint nevelés és propaganda fogalmai lépten-nyomon összekeverődnek. Egyiknek sincs pontos jelentése nála. Történetzemlélete néha ijesztő. Például kárhóztatja, hogy ellenségként fogadtuk a tatárt és törököt, „fajtestvéreinket“. Így aztán csodálkozunk-e, hogy „a nemzet gondolkodásának jogelvi beállítottságát“ sem helyesli. A kor „dinamikus“ világnézete, az „akciónak“ népszerű tisztelete íme a tudomány munkását is megzavarja. Nem csoda hát, ha ez a zavaros kor olyanokat is megzavar, akik szükségszerűen érzékenyebb kedélyek.

Márai Sándor sokat vitatott „Röpirata a nemzetnevelés ügyében“ olyan „régimódi“ tollból származik, amelyről senki sem állíthatja, hogy nem a legteljesebb, legtipikusabb és hazánkban nyilván a legkiválóbb képviselője a két világháború közti szellemi magatartásnak, amely a műveit európai polgárság sajátja volt. Ha valami ellen fordult az a magatartás, amit sokan szeretnek napjainkban valódi korszellemnek tartani, — ez persze csak az utókor és a jövő fejlődés perspektívájában dől el, — akkor elsősorban a Márai-könyvekben is otthonos szellem az. Micsoda benső válság készíthette ezt a „közönyös író“ — amint egy régebbi kritikus nevezte — ennek a könyvének megírására és kiadására?

Tisztelettel kell e sok tekintetben szintén tipikus és jellemző jelenség előtt megállni. Tisztelettel, rokonszenvel és gyöngédséggel. Nemcsak azért, mert egy kiváló és nagyhatású íróval állunk szemben. Márai fejlődésében annak a folyamatnak lehetünk tanúi, hogyan nő ki a patriotizmusból — majdnem lokálpatriotizmusból — és világpolgári humanizmusból valódi nacionalizmus: egy nemzetet az emberiség számára megtartani, erőit, képességeit fokozni, s egészében a tökéletesség felé emelni, — amint Széchenyi hirdette. S hogy ez maga a nemzetnevelés, helyesen ismerte fel a régi, sokszor hirdetett igazságot Márai Sándor. Nem frázist írunk le, ha azt

mondjuk, annyit érő magyar valaki, amennyi Széchenyi szelleméből él benne. Mért ő a mérték. S ha e mértékkal mérjük Márai érzéseit és törekvéseit, melyeket utolsó mondatában így foglal össze: „s mert e pedagógiai feladatot végzetesnek érezzük, szükséges az is, hogy minden magyar ember, aki felelősséget érez a magyarság iránt, ezt a parancsot idejében és makacs következetességgel kimondja, ismétlje és megtartsa“: — akkor csak elítélhetjük a csúfolódó támadásokat, melyek olyan körökből érték, ahol az a felfogás, hogy senkinek sincs joga megszólalni e hazában, aki nem az ő kövüket fújja. Nincs párt, amely azonos volna a nemzettel.

Mert ezekben a „kritikákban“ is jobbára pártállásról van szó. S ez a mélyen elszomorító és visszataszító bennük. Tünetei egy olyan betegségnek, amit már többen megfigyeltek és leírtak. Irodalmi és művészeti termékeket is szinte kizárólag politikai szempontból néznek. Hova tartozik alkotójuk, melyik párthoz? És aszerint fogadják, vagy vetik el. S természetesen a legszenvédélyesebb gyűlölet támadó hangján. Nem azzal a szeretettel és gyengédséggel veszik bírálat alá, ami kijár annak a tiszteletreméltó jószándéknak, amellyel alkotójuk nyilván világra hozta őket, hanem egy ellenséges cselekedetet látnak, illetve tüntetnek fel benne, amit „megsemmisítőén ki kell védeni“ s legott ellentámadásba menni át. Irodalmi életünkről lassanként csak hadijelentések hangján lehet írni. A fogyatékoság, hiba, tévedés, amit a kritikus észrevesz, nem számíthat a tárgyilagos megállapításra, figyelmeztetésre és helyreigazításra, esetleg jóakarátú, segíteni akaró útmutatásra: bűn az, halálos véték, ami mögött valami elvetemült fondorlat lappang és amire ezért le kell csapni, teljes — totális — erővel, a lehető leggyilkosabb eszközökkel.

Márai röpirata — s megállapításunk ellen semmiféle ellenérvre nem sikerült bukkannunk a leggondosabb vizsgálattal sem — a legnemesebb indulatból és jószándékból fakadt, ő is részt akar venni a nemzet jövőjét féltők nagy kórusában. Gondolatmenetének kiindulását és eredményeit sem illetheti tárgyilagos gáncs. Sokkal inkább azokat, akik ezekben nem egyeznek meg vele. Részleteiben is sok pontot üdvözölhetünk örömmel. Más részletekkel kapcsolatban azonban felvetődik a kérdés, hogy közelebb viszi-e a röpirat a kérdést a tisztázáshoz, s elsősorban az, tisztul-e a közvélemény felfogása olvasása nyomán, vagy pedig ez is csak tünet — érdekes és fontos tünet — a kortörténetész használatára.

Itt az író feladatának és szerepének kérdését érintjük, — természetesen túl azon, hogy esztétikai élményekben részeltet bennünket. Mert az író ennyivel nem éri be. Kivált ma nem. S a társadalom is többet vár. (Meg kell jegyeznünk, hogy ez az esztétikumon túli „több“ nem értéket jelent; a szép éppen oly rangú önérték, mint a jó vagy az igaz; a társadalmi hasznosság pedig még csak nem is önérték.) Nemrégiben maga kormányelnökünk mondta írók szemébe, hogy olyasmiket kell kimondaniok és hirdetniök, amikről a politikus hallgatni kénytelen. Tanító, prédikátor, sőt próféta ma az író. És sokan nagyon is szívesen tetszelegnek ebben a szerepben, anélkül, hogy megközelítően is oly bátrak lennének, mint némely politikus, még felelős helyen is, hol azok a korlátok gátolnak, melyekre a miniszterelnök célzott. Az írók mindenesetre rendkívül nagyra tartják szerepüket, helyüket a nemzet életében, s ennek következtében tevékenységüket; az irodalmat, sőt az úgynevezett irodalmi életet is középponti helyre állítják, a nemzeti élet szívének tekintik.

Így hát rendkívül fontos kérdés: ki és mi az író?

Térjünk-e ki a bonyolult fogalom meghatározása elől azzal a szellemeskedéssel, hogy az, akit általában annak tartanak? Vagy folyamodjunk Fichte kis művéhez, aki egy nagy filozófiai rendszerből dedukálta meghatározását?

ő az életet az Idei megvalósulási folyamatként fogta fel, s így szerinte az író az, aki írásban fejezi ki az ideát. Csak ennyi, az írásbeli kifejezés különbözteti meg a gondolkodótól, a kutató tudóstól. Nagyon közel áŰ hát hozzá. Ez a meghatározás megfelel körülbelöl a mai felfogásnak is: az író az Eszme hirdetője. Ám, „hogya az ő személyében szová válhassak — folytatja Fichte — előbb az íróúik kell hatalmába kerítenie az Eszmét“. A mai felfogás itt e „megragadás“ intuitív, élményszerű formáját hangsúlyozza az író esetéből. Azt a képeűséget tiszteli bőmé, hogy képes „átélni“ az Eszmét, az Igazságot, s azt mintegy „sugallatszerűen“ felismerni, nem úgy, mint a feléje közködve haladó tudós gondolkodó. Ebben a képeűségben látják az íróság lényegét. A tehetséges írónak nem kell a tudomány lépésről-lépésre haladó fáradozása, ő egy szárnyalással eléri a célt. S e képeűség tiszteletében nézik le a „tudóst, a szakembert“. A jámbor olvasó közönség pedig ámulva csodálja íróját, mikor az kijelenti az igazságokat, melyek — mint mondani szokás, és e kifejezésben ebben az esetben igazán betű szerint érthető — a levegőben vannak, oda pedig — ezt már jobbára csak a „szakemberek“ tudják, akik tájékozottságukban ezt észrevehetik — bizony könyvekből — ha nem is mindig „írók“ által írt könyvekből — kerültek. A párolgás és lecsapódás jelenségével rokon tüneménnyel állunk szemben. Fichte, a szubjektív ideáлизmus atyamestere, sokkal több fontosságot tulajdonított az objektív elemeknek és az írótól „hosszú és türelmes előkészületeket, tanulmányokat“ követelt.

Jól tudjuk, mily felháborodást és gúnyt fog kelteni, ha azt a nézetünket kockáztatjuk meg, hogy azok, akiket általában „íróknak“ tartanak, gyakran híjján vannak e Fichte által követelt feltételeknek. A felháborodás az írók műveltségére hivatkozik. És joggal. Már ha műveltségen olvasottságot értünk. De bizonyos tárgyak ennél többet kívánnak. Olyan rendszeres tanulmányt, amely a szakszerű ismeretek hézagtalan egészével és a hosszas gyakorlat folyamán kialakult módszeres gondolkodás erejével — egyszóval tudománnyal — fegyverzi fel azt, aki e tárgy körül valódi eredményt akar elérni, valódi hivatottságot és illetékességet szerezni. Enélkül, bármilyen kiváló tehetség is valaki, lehetnek figyelemreméltó, érdekes, sőt termékeny ötletei, de megbízható elemeit a világról és az igazságokról alkotott képünknek nem igen szolgáltatathatja, persze ha logikus, rendszeres képet óhajunk. S hogy „íróság“ és „tudóűság“ nem összeegyeztethetetlen, annak több példája van, közelebből a Babits Mihályé, akire pedig — úgy véljük — a mai értelemben vett író kategóriája is bátran alkalmazható. Pillantsunk csak be a budapesti egyetem termeibe a század elején, vagy vegyük elő e nagy író és társai ifjúkori levelezését, s akkor például látjuk a Fichte követelte írói készületek.

Ne habozzunk kimondani a szerény és szürke szót: bizonyos dolgokat meg kell tanulni. Sőt iskolában kell megtanulni és iskolás módon. Úgy van: „a tudomány műhelyében“ ismerhetjük meg a tudomány mesterségének titkait. S az igazság megismerésének mestersége a tudomány. Bármilyen buzgó autodidaxis sem pótolja az iskolázottságot. Mi biztosítja, hogy bizonyos ismeretek, amelyeloiek pedig pontos helyük van a tudás rendszerében, nem fognak-e hiányozni? Ily hiány pedig alapján téves következtetésekre csábíthat. Így például ha valaki nem tanulta meg, hogy a szociális nevelés alfája a közös nevelés, vagyis a társadalom leendő tagjainak válogatás nélküli együttnevelése, hogy az iskola mintegy a társadalom legyen kicsiben, az könnyen jut olyan gondolatra, hogy bizonyos társadalmi osztály ifjait, vagy a kiváló tehetséűeket a többiektől elkülönítve, viszont maguk közt összezárva neveljék, vagyis a társadalom egészéből már eleve kitépvé, azzal mintegy szembeállítva, annak lenezéséhez szoktatva, holott éppen a társa-

dalom vezetőinek szánja őket. Ha meg lélektani stúdiókat is végzett volna, még sok egyéb káros következményét látná előre dédelgetett gondolatának.

Márai a nevelés gondolatára a háború borzalmainak hatása alatt jut, melyeket bevezetőül megrendítő költőiességgel ábrázol. Olyanná kell tenni az embereket; hogy ne legyen több háború, vagy legalábbis a békére törekedjenek, hogy olyan nemzedék nőjön fel, amely az európai kultúra továbbélésének feltételeit megteremti, amiben nemzete is megmarad és elfoglalja méltó helyét. Ennek módja szerinte a szellemi-emberi minőség igényérzetének felébresztése és kiművelése: „az új magyar nemzetnevelés töltse meg a nemzetet alkotó tömegek lelkét eddig nem ismert, tudatos igényérzettel: ez a feladat, melyet e nagy megpróbáltatásokon átesett magyar nemzedék vezető szellemei részére az idő kijelölt“. Tökéletes, kifogástalan és régen ismert, vallott, hangoztatott és bőségesen biztított igazság. Hasznos dolog, ha egy oly népszerű, sokaktól olvasott író is hirdeti közönsége felé. Ugyanezt mondhatjuk az európaiság mibenlétéről vallott felfogásáról. „Az európai kultúrát egy lelkiállapot jelenti, mely keresztény műveltség hagyományaiból szívja erőit. Aki ennek az élményszerű lelkiállapotnak részese, európai.“ S az egész példátlan történeti fordulat lényegére tapint, amint erre nyomban felveti a kérdést: „A háború után az európai ember kénytelen lesz felelni a kérdésre, hajlandó-e továbbélni ennek a műveltségnek erkölcsi keretei között, vagy feladja európai szerepét, s beilleszkedik új, az európai hagyománytól idegen eszméáramlatok, életformák hatalmi arcvonalába?“ A gondolatmenet következő pontja is szervesen kapcsolódik. „Az elkövetkező béke politikai alapelveiről vitatkozni ma szófecsérlés. Égetőbb szükség, hogy kis és nagy népek minden rendelkezésükre álló eszközzel már most felkészüljenek a béke szociális és kulturális megszervezésének nagy művére. A magyarság Európa sorsának intézésébe nem szólhat döntő szóval, de saját sorsának intézése kezében van. A háború által teremtett helyzet a Duna-medencében a magyarságot vezetőszerepre jelölte ki. Igen, hiszünk abban, hogy az egyetlen történelmi életlehetőség a magyarság számára, ha tudatosan vállalja és követeli ezt a kulturális és gazdasági vezetőszerepet.“ Semmi sem fontosabb, mint ennek a belátásnak, hitnek és akaratnak széles elterjedése, néhány ehhez csatlakozó tétellel. (Csak éppen azt nem értjük, hogy miért és miként teremtett éppen ez a háború a magyarságra nézve kedvező helyzetet.) Ezek a magyar nemzet szellemét, jellemét és történeti helyzetét vizsgáló fejtegetésekbe vannak beszöve. Kár, hogy itt feltűnő az alapvető tudományos eredmények mellőzése, bár felismerni véltünk néhány ilyennek — talán kerülő úton hozzá jutott — befolyását. Különösen érdekes és hatásos az a mód, ahogy párhuzamba állítja franciák és a magyarok jövő szerepét: eszerint e két nemzet lenne Európa szellemi vezetője. A magyarság van hivatva az igazi európaiság igényét képviselni földrészünk egész keletén, mint ahogy ez a hivatása nyugaton a franciának. Bár így lenne!

Márai szemlélete korunk néhány méltán népszerű humanista gondolkodójának elemein alakult ki. Mesterei: Ortega y Gasset, Spengler, Huizinga, Madariaga. Ezek az elemek azonban nem egyesülnek nála szervesen. Bizony sokszor akadunk egymásnak ellentmondó tételekre és az egésznek a gondolatszövése meglehetősen bizonytalan és ötletszerű. A legfurcsább pedig az, amire előljáróban céloztunk, hogy szemlélete éppen annak az „eltömegesedett“ szellemiségnek a hatását sínyli, amelyet aggódva néz és amellyel szemben a nemzetnevelést meg akarja szervezni. Ez a szemlélet a materializmus és kollektivizmus nyomása alatt ferdül el.

A kritikus egy kissé tanácstalan. Egyes pontok megvitatásában olyan bilincsek gátolják, aminőkről maga a már emlegetett kormányelnöki nyilat-

kozat is panaszkodik. Ezek szőnyegre hozatala ma valóban súlyos érdekeket érint; a maguk időszerűségében is, vagy inkább annak folytán, vitatásuk nem időszerű. Sok mindent jobb lett volna hát a röpiratnak is mellőznie ebben a helyzetben.

Élménye, amelyből a nemzetnevelés szükségérzete kihajtott lelkében, a háborúért érzett felelősség. „Azért, ami történt, a szó végső, erkölcsi értelmében, mindenki felelős, aki ebben a korban élt.“ Megállapítja a kollektív felelősséget, anélkül, hogy észrevenné, hogy ez a megállapítás teljesen ellentétben áll követelményeivel és sehogyszem ülnek bele alapelvei rendszerébe. Leköti magát a kereszténység mellett, — benne látván Európa lényegét, — s nem veszi tudomásul, hogy a kereszténység semmiféle kollektív felelősséget el nem ismer. A kereszténység individualista. Mindenkit a maga személyében állít Isten ítélőszéke elé. Senki sem felel mások helyett, de senki helyett sejn felel más. Nem lehet a kollektív felelősség háta mögé bújni. De nem is vállalja a jólelkismeretű ember a közös ítéletet. Más kérdés, hogy a történeti bűnhődés az ártatlanokat is utóléri a vétkesekkel együtt, igen gyakran. De ez igazságtalan és lázító. Jogosságát nem ismerhetjük el, sőt küzdenünk kell e felfogás ellen. Hogyan lehetne felelős valaki olyasmért, ami akarata, sőt küzdelme ellenére következett el? Hogyan lehetne vétkes valaki azért, mert nem volt elég ereje útját állani az eseményeknek? Csak az a kérdés, útját akarta-e állani, elkövette-e mindazt, ami hatalmában állt. Nem járult-e hozzá bekövetkeztükhöz akár csak egy szóval, — vagy akár hallgatással is? Nem, e katasztrófának is vannak ártatlanjai. Ez is, mint minden történeti esemény, egyesek tevékenységéhez fűződik. Bármű nagy legyen is azon egyeseknek a száma, akik többé-kevésbé részesek bekövetkeztében, — ha a maguk jelentéktelenségében jelentéktelen módon talán csak hallgatolagos hozzájárulással, azzal, hogy beálltak a „tömegbe“, vállalták a „kollektívumot“, — mégsem állapíthatjuk meg a kollektív felelősséget. Jó lesz itt megjegyezni azt is, hogy Márai, úgy látszik, nem vette észre, hogy Ortega „tömege“ nem egyszerű szociológiai fogalom, hanem metafizikai jelentése van, mint ahogy az van elit-fogalmának is. Ennek a félreértésnek a következményei megmutatkoznak Márai egész gondolatmenetében.

De a kollektív felelősség megállapítása beleillik Márai általános viágszemléletébe, mely nem követi következetesen a keresztény és idealisztikus humanizmus alapelveit, melyeket pedig a nemzet nevelésének követendő ideáljaként tekint. Történet szemlélete nem veszi tudomásul azt, hogy az eseményeket az emberi szellem, végeredményében a szellemet hordozó élő emberi személyek idézik fel: a történet emberi cselekedet. Márai fatalista. „A végzettel állunk szemközt“, írja. Igen jellemző két jelzője: „gépies és reménytelen“. A „régie“ Márai ez, a regényíró, akit bármely szívesen és ingyenc esztétikai élvezettel olvasunk, idegenül kell néznünk ebben az egészen más szándékú műben. Hogyan kíván felelős helytállást kitűzött elvek szerinti nevelődést nemzetétől, ha a végzet gépiességével fenyegeti? Spengler mellett Spengler kritikussait is jó lett volna olvasni.

Fejtegetéseiben aztán történet szemléletének fatalizmusa egészen a történelmi materializmus skémája szerint alakul. „Az újkori háborúk legfőbb értelme — így egyszerűsíti a motívumok bonyolult rendszerét— a tömegek harca az általános szociális szint emeléséért“, s végig, az összes történelmi és történetfilozófiai problémákat egyoldalú gazdasági-szociális szemszögből nézi. A történet tengelyének a gazdasági-szociális tényezőt látja, úgy véli, hogy ez a szörnyű, véres vita egyszerűen a javak elosztása és a tömegek jóléte körül folyik, s megoldását a vámhatárok lebontásával akarja megközelíteni. Végző tézise alighanem ez a mondat: „Ha megnyitják a világ-

piacokat, — s a tömegek megmaradásának, békés együttműködésének, az emberek fejlődésének ez az első és legfontosabb feltétele, — a világ egyetlen, beláthatatlan méretű gazdasági versenypályává változik, s e pályán a győzelmi esélyeket csak azok a népek biztosíthatják csak maguknak, melyek tömegeiket öntudatos pedagógiával a termelt javak észszerű és méltányos elosztására kényszerítik, s a nép tehetségesebbjeinek megadják a pedagógiai lehetőséget arra, hogy kifejtsék a nemzeti közösség legjobb tulajdonságait, minőséget tudjanak nyújtani azon a piacon, melynek végső gazdasági határa az occidentális műveltség által ellenőrzött egész emberi világ.“ (Jellemző egész szemléletére ez a „piac“-szimbolika.) Mindez kissé egyszerű a valóság bonyolultságához képest. Sajnos, még azt sem látja, hogy maguk a gazdasági-szociális jelenségek is milyen aranyú függőségben vannak tisztára ideológiai tényezőktől. Elsősorban a modern nacionalizmus eszméinek szerepével nem ismerkedett meg kellő mértékben. Mindezek a hiányok egész gondolatmenetét ingadozóvá teszik, amint ez nem is lehet máskép.

Be kell hát látnunk, hogy a felvetett kérdések tisztázását nem számolhatjuk el a röpirat érdemének. Teljesítménye inkább a nemzet magabizásának szuggerálása lehet. Tökéletesen igaza van Márainak abban, hogy a magyar jövő legfőbb biztosítója az, ha arra törekszünk, hogy nemzetünk minőségénél fogva mi legyünk Európa keletének vezető nációja. S abban is, hogy ez legyen a magyar nemzetnevelés feladata. Ennél az általánosság-nál meg is áll. Konkrét kívánalomként csak azt hangoztatja, hogy „a nevelést természetesen a mélyben kell kezdeni, a népiskolában“, s igen helyesen a néptanítók „kiképzési, nevelési, továbbképzési szintjének emelését. s természetesen emberi fizetését sürgeti ő is, mert „a néptanító szellemi és anyagi függetlensége legalább olyan fontos a nemzet egyeteme és jövője szempontjából, mint a bírák, vagy a katonák szellemi és anyagi helyzetének, társadalmi területenkívüliségének körülbástyázása“. Általános óhaj. Ezt az óhajot motiválják fejtegetései, melyek valóban inkább az érzelmekből — aggodalomból és szükségérzetből — fakadnak, s nem valamely racionális rendszeres terv kifejtéseként kezelendők.

Bizonyára nagy lelki megnyugvás volt Márai Sándornak, hogy ő is elmondta aggodalmait, reményégeit, kifejtette gondolatait, javaslatait ebben a nagy kérdésben. Az ő röpirata is meggyőzhet bennünket arról, mily nagy szükség volna rá, hogy végre valami hivatott elme megajándékozzon bennünket a magyar nemzetnevelés rendszeres elméletével, — szilárd filozófiai, többek közt történetfilozófiai és kultúrfilozófiai alapokra építve, s nemcsak szorosan vett elméleti pedagógiai, hanem didaktikai és iskolaszervezeti következményeket is kifejtve, — hogy nemzetünk nevelésének a nemzet nagy feladatainak és céljaihoz szabott újjászervezése megtörténhessen. Ez pedig, ismételjük, csak a szakemberek köréből várható. A tudós feladata fogalmi rendszerbe kötni világunk kérdéseit és a szellem parancsait. Az írónak más a hivatása, de nem csekélyebb. Fichtétől ebben is tanulhatunk: „a művészeti munka, mivel nem fejez ki semmi közvetlenül határozott fogalmat, csak kinyilatkoztatása lehet az Ideának, s közvetlenül szolgálatára kell buzdítania“.